

УДК 94 (477) «1921/1929»: 338.1(1–21) – 058.7

Павло Ямполець*
(Чернігів)

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано трансформацію поглядів науковців на процеси, пов'язані з добробутом різних верств міського населення України доби НЕПу, починаючи з праць 1920-х рр. і завершуючи дослідженнями сьогодення. Виявлені пріоритетні напрямки наукового пошуку при вивченні певних аспектів повсякденного життя трудящих та наголошено на тих проблемах, які ще підлягають висвітленню дослідниками в майбутньому.

Ключові слова: історіографія; міське населення; матеріальне становище; нова економічна політика.

Проанализировано трансформацию взглядов ученых на процессы, связанные с благосостоянием различных слоев городского населения Украины эпохи НЭПа, начиная с 1920-х гг. и завершая современностью. Выявлены приоритетные направления научного поиска при изучении определенных аспектов повседневной жизни трудящихся и акцентировано на тех проблемах, которые еще надлежит осветить исследователям в будущем.

Ключевые слова: историография; городское население; материальное положение; новая экономическая политика.

The transformation of historians' views on the processes connected with welfare of the urban populations different levels in Ukraine in the NEP period since the 1920s works till the modern researches have been analysed. The researches priority directions in the process of studying of aspects of the workers everyday life have been found out and the problems which are subject to studying in the future have been pointed out.

Keywords: historiography, urban populations, economic conditions, New Economic Policy.

Історіографічний огляд необхідний для системного та комплексного висвітлення досліджуваної проблеми, тобто вивчення її в аспекті соціально-економічних процесів доби НЕПу, які формували соціальні стандарти життєвого рівня

---

* **Павло Ямполець** — кандидат історичних наук, доцент кафедри природничих і гуманітарних дисциплін Чернігівської філії Рівненського інституту слов'язнавства КСУ, заступник директора з навчальної роботи.

громадян та знайшли відображення в історичних розробках. Замовчування реальних політичних цілей компартійного режиму створило проблему «білих і темних» плям у питаннях соціального забезпечення громадян республіки в 20-х рр. ХХ століття. Створення об'єктивної картини рівня життя населення республіки доби НЕПу має також велике значення для пояснення негараздів сучасного українського суспільно-політичного життя.

Аналіз радянської, російської та вітчизняної історичної літератури, спрямований на загальні праці, які представляють інтерес в методологічному плані, та в основному ті, що мають безпосереднє відношення до проблеми рівня життя громадян.

У межах загальноприйнятої вітчизняної періодизації, та узгоджуючись з предметом наукового пошуку, історичну наукову літературу відносно матеріального становища громадян можна поділити на кілька етапів. Перший охоплює 1920-ті роки; другий 1930–1940-ві роки; третій припадає на 1950–1960-ті роки; четвертий — на 1970–1980-ті роки; а п'ятий засвідчує специфіку сучасного історичного дискурсу — 1990-ті роки ХХ — початок ХХІ ст.

Періодизація вітчизняної історії, яка панувала довгий час в дослідженнях істориків, не позначала НЕП як певний історичний період.

Для нашого історичного дослідження стали в пригоді наукові праці, присвячені двом хронологічним періодам, а саме: відбудовному (1921–1925 рр.) та періоду так званої соціалістичної реконструкції (1926–1929 рр.).

Серед робіт, виданих в 1920-ті роки, особливу увагу заслуговують роботи Е. Кабо, де розглянуто теми річного балансу робітничого господарства та річні норми споживання робітників української промисловості, а також наведені дані про бюджет робітників у 1925–1926рр¹.

У науковій праці З. Твердової зроблено критичний огляд бюджетних досліджень щодо добробуту робітників за 6 років (1918–1923 рр.). При цьому вона підкреслила, що бюджетні дослідження українського вченого Г. Полляка характеризуються порівняно кращою репрезентативністю на тлі робіт російських авторів².

Значний інтерес для дослідника обраної теми представляють наукові праці 1920-х рр., опубліковані лише в 1991 р. в збірнику «НЭП и хозрасчет». Зокрема,

---

¹ Кабо Е.О. Годовой баланс рабочего хозяйства и годовые нормы рабочего потребления / Е. Кабо // Статистика труда. — 1927. — № 8. — С. 1–10.; Кабо Е.О. Рабочий бюджет в 1925 году и первой половине 1926 года / Е.О. Кабо // Статистика труда. — 1926. — № 9. — С. 1–8.

² Полляк Г.С. Бюджет рабочего в 1922–1926 гг. / Г.С. Полляк // Экономическое обозрение. — 1927. — № 10. — С. 169–186; Полляк Г.С. Динамика рабочего бюджета / Г.С. Полляк // Экономическое обозрение. — 1925. — № 8. — С. 44–46; Полляк Г.С. Бюджеты рабочих и служащих. Бюджет рабочей семьи в 1922–1927 гг. / Г.С. Полляк. — вып.1. — М.: ЦСУ СССР, 1929. — 100 с.; Полляк Г.С. К вопросу об уровне жизни рабочего класса СССР / Г.С. Полляк // Плановое хозяйство. — 1931. — № 5–6. — С. 62–119; Твердова З. Критический обзор материалов бюджетных исследований о положении рабочих за 5 лет (1918–1923) / З. Твердова // Экономическое обозрение. — 1924. — № 17–18. — С. 134–147.

Л. Юровський розглядав проблему «поиска мерила ценности», тобто встановлення еквівалента грошей, який захищав заробітну плату від постійного коливання ринкових цін. Такою грошовою одиницею став набір продуктів, який був покладений в основу бюджетного індексу статистики праці, що складався по губерніях³.

Н. Кондратьєв присвятив свої роботи факторам, які впливали на динаміку роздрібних цін в 1921–1922 рр. в розрізі продовольчих товарів та фабрикатів⁴. Автор зробив висновки, що шалене і постійне зростання цін, обумовлене падінням виробництва, швидким зростанням емісії і відповідно інфляції.

Науковий інтерес для дослідників доби НЕПу представляє робота В. Новожилова, який розглядав проблеми економіки періоду НЕПу і був одним із ведучих теоретиків оптимального планування. Зокрема, в статті «Недостаток товаров» автор роз'яснив чітко причини «товарного голоду» в 1925–1926 рр., а саме, що це явище в умовах приватногосподарської організації ринку являється винятком⁵.

З 1921 р. з'являються перші статті, де автори намагаються узагальнити дані про заробітки робітничого класу республіки. Так, відомий економіст І. Дубинська вперше провела аналіз реальної вартості заробітної плати промислових робітників міста Харкова (1920–1921 рр.) і зробила оцінку натуральної та грошової її частини по відношенню до вартості продовольчого рівня⁶. Реальну вартість заробітної плати робітників у натуральному вираженні характеризує також у своїй праці Ю. Юрьєв⁷.

Для дослідника проблеми представляє значний інтерес робота І. Гореліка, в якій наводилися матеріали, що були використані для побудови контрольних цифр народного господарства УСРР на 1923–1925 рр. Крім цього, вдалим є також зроблений автором екстраполятивний аналіз заробітків за першу поло-

---

³ *Юровский Л.Н.* На путях к денежной реформе / Л.Н. Юровский // НЭП и хозрасчет. — М.: Экономика, 1991. — С. 198–224.

⁴ *Кондратьев Н.Д.* Условия образования и движения товарных цен / Н.Д. Кондратьев // НЭП и хозрасчет. — М.: Экономика, 1991. — С. 308–318; *Кондратьев Н.* Хлебные цены и хлебный рынок до революции и сей час / Н. Кондратьев. — М., 1926. — 123 с.

⁵ *Новожилов В.В.* Недостаток товаров / В.В. Новожилов // НЭП и хозрасчет. — М.: Экономика, 1991. — С. 319–339.

⁶ *Дубинская И.* Натуральная заработная плата рабочих Харькова с июня 1920 г. по июль 1921 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. — Х., 1921. — Вып. 2. — С. 77–82.

⁷ *Юрьев Ю.* Заработная плата, производительность труда и рационализация производства в промышленности Украины / Ю. Юрьев // Хозяйство Украины. — 1925. — № 11–12. — С. 65–75; *Юрьев Ю.* Производительность труда и заработная плата в промышленности Украины / Ю. Юрьев // Хозяйство Украины. — 1926. — № 2–3. — С. 93–100; *Юрьев Ю.* Рабочее снабжение и заработная плата в условиях новой экономической политики / Ю. Юрьев // Народное хозяйство Украины. — 1922. — № 4–6. — С. 49–62.

вину 1920-х років із довоєнними даними 1913 р.⁸ Багато нового, в плані методики та принципів підходу до розв'язання проблеми внесли роботи В. Гуревича, М. Буяновера та Є. Фридзеля. Зокрема, В. Гуревич приділив увагу колективним договорам та заробітній платі робітників України в 1923 р. М. Буяновер, враховуючи особливу вагу Донбаського регіону у промисловості України, більш детально охарактеризував зростання заробітків робітників саме цього району, чим надав можливість більш скрупульозно, вузькорегіонально провести динамічний аналіз заробітків трудящих. Є. Фридзель проаналізував заробітну плату робітників і службовців України за період 1924–1925 рр.⁹

Беручи до уваги велике значення для вивчення проблеми матеріального становища робітничого класу республіки даних бюджетних обстежень, відомі економісти 1920-х рр. І. Дубинська, Г. Полляк, О. Кабо, І. Горелик, І. Липкес, Я. Танагоз на основі цих матеріалів, які містять в собі унікальну інформацію, проаналізували основні сфери матеріального рівня життя різних верств населення України в розрізі адміністративно-територіальних регіонів та головних промислових центрів¹⁰.

Цікаві дані подані в роботі Л. Фреймана, які висвітлюють проблему індексів вартості життя і методи їх розрахунків в різних країнах, але дуже мало відомостей навіть в розрізі Союзу, не говорячи про Україну¹¹.

---

⁸ *Горелик И.Г.* Заработная плата и доходы пролетариата Украины в 1923–1924 и 1924–1925 гг. / И.Г. Горелик // *Хозяйство Украины*. — 1926. — № 7. — С. 151–170.

⁹ *Буяновер М.* Материальное положение донецких рабочих в 1923–1924 гг. / М. Буяновер // *Статистика труда в Донбассе*. — 1924. — № 1. — С. 14–34; *Гуревич В.* Коллективные договора и заработная плата рабочих Украины в 1923 г. / В. Гуревич // *Статистика труда на Украине*. — 1924. — № 3. — С. 20–32; *Фридзель Э.* Заработная плата рабочих и служащих украинской промышленности и железнодорожного транспорта в 1924 г. / Э. Фридзель // *Статистика труда на Украине*. — 1924. — № 4. — С. 19–27; *Фридзель Э.* Заработная плата рабочих и служащих Украины в 1924–25 году / Э. Фридзель // *Статистика труда на Украине*. — 1926. — № 6. — С. 31–49.

¹⁰ *Горелик И., Липкес И.* Киевский рабочий в 1923 г. Бюджеты, питание, жилищные условия, быт / И. Горелик, И. Липкес. — К.: Киевский губпрофсовет, 1924. — 98 с.; *Дубинская И.* Бюджет семьи украинского рабочего и служащего в ноябре 1923 г. / И. Дубинская // *Статистика труда на Украине*. — 1924. — № 3. — С. 32–40; *Дубинская И.* Бюджеты рабочей семьи в 1925–1927 гг. Данные текущего обследования / И. Дубинская. — Х.: Украинский рабочий, 1928. — 95 с.; *Дубинская И.* Бюджеты рабочих Донбасса зимой 1922 г. / И. Дубинская // *Мат. по статистике труда на Украине*. — Х., 1923. — Вып. 4. — С. 123–150; *Дубинская И.* Бюджеты рабочих семей Донбасса и Харькова в 1925 году / И. Дубинская // *Статистика труда на Украине*. — 1926. — № 6. — С. 59–75.; *Дубинская И.* Материальные условия жизни рабочих Донбасса летом 1922 г. / И. Дубинская // *Мат. по статистике труда на Украине*. — Х., 1922. — Вып. 3. — С. 51–69; *Кабо Е.О.* Рабочий бюджет в 1925 году...; *Полляк Г.С.* Бюджет рабочего в 1922–1926 гг...; *Полляк Г.С.* Динамика рабочего бюджета...; *Полляк Г.С.* Бюджеты рабочих и служащих...; *Полляк Г.С.* К вопросу об уровне жизни...; *Танагоз Я.* Бюджет крымских рабочих и советских служащих / Я. Танагоз // *Бюл-нь Крымского ЦСУ*. — 1924. — № 3. — С. 37–43.

¹¹ *Фрейман Л.И.* Индексы стоимости жизни и методы их исчисления в разных странах (1914–1924 гг.) / Л.И. Фрейман. — М.: Книгоиздательство ВЦСПС, 1925. — 152 с.

Загальним недоліком усіх без винятку вище згаданих публікацій було те, що в них проводився аналіз заробітків тільки за один, рідше два роки, а не за весь період НЕПу, що значно ускладнює можливість широкого динамічного аналізу.

Окремо треба відзначити змістовні роботи з питань заробітної плати, що належать А. Рашину¹². Так, в монографії автор провів ґрунтовний аналіз номінальних заробітків робітників СРСР з другого кварталу 1923/24 року в червінцевому обрахунку і реальних заробітків у бюджетних карбованцях, починаючи з першого кварталу 1923 р. На жаль, динаміка заробітної плати по промисловості УСРР в цій роботі не знайшла належного висвітлення.

Більша частина видань 1920-х рр., в яких у тій чи іншій мірі висвітлювалися питання матеріального становища взагалі та заробітної плати зокрема, відносяться у переважній більшості до категорії джерел, а не дослідницьких авторських робіт, що залишило проблему практично нерозв'язаною.

Щодо іншого важливого фактору добробуту — цін, то історіографічний аналіз свідчить, що ця проблема неодноразово зачіпалась в працях істориків та економістів. Так, у 1922 р. вийшла друком стаття Н. Філіпової, де безпосередньо проаналізований темп зростання цін по країні за 1921–1922 рр. Автор детально дослідила вартість харчового пайка в найбільш потерпілих від голоду губерніях Півдня республіки¹³. У вже згадуваних роботах І. Дубинської, Г. Поляка та М. Буяновера розглядалась динаміка роздрібних цін та їх вплив на прибутки та видатки робітників республіки.

Проблемі енергетичного рівня та якості харчування самостійно від інших факторів рівня життя присвячено дуже мало наукових робіт. Тому, звичайно, ця важлива соціальна проблема вимагає більш ґрунтовного вивчення. Питання вартості харчування, його питомої ваги у видатковому бюджеті робітників, відношення цього показника до прибутків взагалі та заробітної плати, зокрема, майже не знайшли висвітлення в працях науковців. У вже згадуваній нами роботі І. Дубинської вперше в українській історіографії було здійснено спробу проаналізувати енергетичний рівень харчування і порівняти його з рівнем заробітків трудящих¹⁴.

Значний інтерес представляють також робота Г. Поляка, де поданий динамічний аналіз бюджету робітників за період з 1922 до 1927 років¹⁵. Автор

---

¹² Рашин А. Заработная плата в крупной промышленности в 1927/1928 г. / А. Рашин // Статистика труда. — 1928. — № 11–12. — С. 8–11; Рашин А.Г. Заработная плата за восстановительный период хозяйства СССР 1922/23–1926/27 гг. / А.Г. Рашин. — М.: Книгоизд-во ВЦСПС, 1928. — С. 328.

¹³ Филиппова Н.А. Движение цен за 1921 г. и первую четверть 1922 г. / Н.А. Филиппова // Материалы по статистике труда. — 1922. — Вып. 13. — С. 25–42.

¹⁴ Дубинская И. Материальные условия жизни рабочих Донбасса летом 1922 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. — Х., 1922. — Вып. 3. — С. 51–69; Дубинская И. Натуральная заработная плата рабочих Харькова с июня 1920 г. по июль 1921 г. / И. Дубинская // Мат. по статистике труда на Украине. — Х., 1921. — Вып. 2. — С. 77–82.

¹⁵ Поляк Г.С. Бюджеты рабочих и служащих. Бюджет рабочей семьи в 1922–1927 гг. / Г.С. Поляк. — Вып. 1. — М.: ЦСУ СССР, 1929. — 100 с.

охарактеризував динаміку цін та вплив їх на видаткову частину бюджету і зокрема головну його частину — харчування. Що не єдиною роботою, яка цілком присвячена питанню харчування робітників республіки, була ґрунтовна праця В. Нифонтова. Автор детально висвітлив рівень та обсяги споживання продуктів харчування, його якісний склад як по СРСР, так і по Україні¹⁶.

У 1930-ті — 1940-ві роки не вийшло жодної фундаментальної праці з питанням матеріального становища у 1921–1929 рр. Цей факт пояснюється тогочасною ситуацією в країні, політичними пріоритетами та зміною економічного курсу уряду.

У 1950–60-ті роки інтерес істориків та економістів до питань заробітної плати в період НЕПу активізується. Науковий рівень робіт цього часу був значно вищий, бо він будувався на широкому використанні статистичних джерел, а також на застосуванні більш досконалих нових методик дослідження.

В цьому зв'язку заслуговує на певну увагу стаття В. Кряжева, в якій наголошувалося на необхідності нового підходу до розрахунків екзистенц-мінімуму, тобто прожиткового мінімуму для визначення рівня реальної заробітної плати робітників у першій половині 1920-х років¹⁷.

У монографії А. Вайнштейна проведена характеристика і порівняння марксистської та буржуазної концепції розподілу національного доходу та окреслені проблеми, пов'язані з ціноутворенням¹⁸. Підкреслена необхідність проведення статистичних робіт по побудові балансу народного господарства, який був заборонений особисто Сталіним у кінці 1920-х років, щоб таким чином приховати антинародну політику вождя відносно розподілу національного доходу, а саме збільшення фонду нагромадження за рахунок значного зниження ресурсів споживання, які обумовлювали життєвий рівень громадян.

Взагалі, треба зазначити, якщо у першому повоєнному десятиріччі проходив процес відновлення та накопичення наукового потенціалу і історики того часу обмежувались в головному статтями, то у 1960-ті роки вивчення основних проблем історії 1920-х років виходить на монографічний рівень. Ґрунтовний аналіз монографії К. Шияна, Г. Діденко, А. Матюгіна, свідчить про те, що автори вибрали майже однакові об'єкти для дослідження, тому ці роботи мають значну кількість однотипового матеріалу¹⁹. Крім цього загальним недоліком

---

¹⁶ *Нифонтов В.П.* Состояние питания городского населения с 1919 по 1923–1924 сельскохозяйственный год / В.П. Нифонтов // Состояние питания городского населения СССР в 1919–1924 гг. — Т. XXX. — 1926. — Вып. 1. — С. 27–54.

¹⁷ *Кряжев В.Г.* Методы расчёта прожиточного минимума для определения уровня заработной платы в 1918–1926 гг. В.Г. Кряжев // Вопросы труда. — 1958. — Вып. 1. — С. 153–165.

¹⁸ *Вайнштейн А.Л.* Народный доход России и СССР. История. Методология исчисления. Динамика / А.Л. Вайнштейн. — М., 1969. — 214 с.

¹⁹ *Диденко Г.* Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства 1921–1925 гг. / Г. Диденко. — К.: Акад. наук УССР, 1962. — 374 с.; *Матюгин А.А.* Рабочий класс СССР в годы восстановления народного хозяйства / А.А. Матюгин. — М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. — 364 с.; *Шиян К.* Борьба рабочего класса Украины

вище вказаних робіт є також досить побіжний порівняльний аналіз процесів, пов'язаний з поліпшенням матеріального добробуту трудящих і це, не дивлячись на те, що цій проблемі автори присвятили цілі розділи. Однак, при цьому зовсім відсутній динамічний аналіз номінальної заробітної плати за період 1921–1922 рр., який до речі, використовувався авторами як базисний. Безперечним плюсом робіт є методичний прийом аналізу змін в рівні оплати праці, побудований на характеристиці динаміки ставок першого розряду. Суттєвим недоліком згаданих праць було також те, що в них навіть нема згадки (не говорячи вже про динамічний аналіз) про вартість бюджетного кошику, бюджетний індекс, як суттєвий показник реального змісту заробленого. До того ж ці праці переобтяжені різноплановими, погано згрупованими статистичними даними, що ускладнює можливість їх співставлення.

Чітке роз'яснення необхідності використання бюджетного індексу, як універсального показника рівня реальної заробітної плати, внесла своєю роботою відомий економіст О. Кабо²⁰.

Щодо проблеми цін, то до кінця 1950-х вона розглядалася авторами здебільше в контексті інших, в головному фінансово-економічних проблем, а звідси неминучість епізодично-ілюстративного використання цінових даних і відсутність їх ґрунтовного аналізу. У 1964 році вийшла друком монографія А. Малафеева, де автор вперше у вітчизняній історіографії висвітлює питання ціноутворення в 1920-ті роки як самостійну проблему. Однак, динамічний аналіз цін, який подається в цій роботі і котрий є, безперечно, вдалим з точки зору економіста, не може задовольнити в повному обсязі представника історичної науки, бо не пов'язується з суспільно-політичними процесами, що відбувалися в УСРР на той час²¹.

У 1950–60-х роках не вийшло жодної статті, не говорячи вже про монографії, де б проблема харчування робітників УСРР у 1920-ті роки отримала більш менш повне висвітлення. В загальних працях по історії народного господарства та історії робітничого класу існують тільки епізодичні згадки про харчування, і це при тому, що в них були цілі розділи, присвячені матеріальному становищу трудящих.

Історичні дослідження 1970–80-х рр. зібрали та узагальнили значний обсяг історичних матеріалів, які відносяться до історії робітничого класу в періоди відбудови народного господарства та довоєнних п'ятирічок.

Зокрема, результати цих історичних досліджень стосуються в основному історії створення соціалістичного суспільства і народного господарства. При цьому головна роль у цих процесах відводиться комуністичній партії, відображаються в пропагандистському аспекті всі соціально-економічні події в житті

за відбудову промисловості (1921–1925 рр.) / К. Шиян. — К.: Держполітвидав, 1959. — 304 с.

²⁰ Кабо Е. Бюджетный индекс (Исторический очерк) / Е. Кабо // Советская статистика за полвека (1917–1967 гг.). — М.: Наука, 1970. — 317 с.

²¹ Малафеев А.Н. История ценообразования в СССР (1917–1963 гг.) / А.Н. Малафеев. — М.: Мысль, 1964. — 439 с.

республіки. До таких робіт належить безпосередньо монографія В. Довгопола, В. Дмитренка, В. Лельчука, Ю. Полякова²².

Значний науковий інтерес для дослідника проблем добробуту мають роботи С. Кульчицького²³. Вони відрізняються новизною в аспекті висвітлення матеріального становища промислових робітників республіки, а саме розгляд цієї важливої соціальної категорії автор здійснив через аналіз динаміки національного доходу та його складових — фонду нагромадження та споживання, які перебувають у тісному взаємообмежуючому зв'язку.

У цілому, не зважаючи на деякі позитивні результати в дослідженнях рівня життя робітничого класу України, проблема ця відноситься до категорії найменш досліджених та вивчених. Про цей факт свідчать безпосередньо роботи по радянській історіографії В. Сидоренка та М. Резницької, із яких видно, що тематично більшість досліджень дуже схожі, бо відображають майже однакові аспекти історії робітників республіки, а саме: підвищення культурно-технічного, загальноосвітнього рівня, підготовці кваліфікованих кадрів, покращення житлових умов та медичного обслуговування, ліквідацію безробіття. Дані ж стосовно заробітної плати, цін, бюджетних ресурсів, харчування в цих роботах відсутні²⁴.

Наукове дослідження В. Маневича представляє собою огляд теоретичних розробок відносно грошової реформи, становлення радянської фінансової системи, ролі грошової одиниці в радянській економіці та безпосередній вплив цих факторів на життєвий рівень громадян²⁵.

Нове бачення соціально-політичних перетворень суспільства періоду 1920-х рр. притаманне багатьом історичним дослідженням 1990–2000-х рр. Зокрема, проблемам робітничої політики українських урядів та регулюванню

---

²² Дмитренко В.П. Торговая политика советского государства после перехода к НЭПу 1921–1924 гг. / В.П. Дмитренко. — М.: Наука, 1971. — 271 с.; Довгопол В.М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926–1929 рр.) / В.М. Довгопол. — Х.: Харківський ун-т, 1971. — 144 с.; Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы / В.С. Лельчук. — М.: Изд-во политич. л-ры, 1984. — 304 с.; Поляков Ю.А. Новая экономическая политика: разработка и осуществление / Ю.А. Поляков, В.П. Дмитренко, Н.В. Щербань. — М.: Изд-во политич. лит-ры, 1982. — 234 с.

²³ Кульчицький С.В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації / С.В. Кульчицький. — К.: Наукова думка, 1975. — 175 с.; Кульчицький С.В., Ткачова Л. І. Матеріальний добробут робітничого класу України в роки першої п'ятирічки / С.В. Кульчицький, Л.І. Ткачова // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — 1977. — Вип. 3. — С. 33–43.

²⁴ Резницкая М.В. Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926–1937). Очерк историографии проблемы / М.В. Резницкая. — К.: Вища школа, 1977. — 165 с.; Сидоренко В.П. Історія робітничого класу України періоду будівництва соціалізму (1921–1941) у радянській історіографії 30–60 років / В.П. Сидоренко // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. — 1977. — Вип. 3. — С. 73–82.

²⁵ Маневич В.Е. Экономические дискуссии 20-х годов / В.Е. Маневич. — М.: Экономика, 1989. — 142 с.

заробітної плати присвячені роботи А. Ставницького та І. Шехета²⁶. На протязі багатьох років у радянській науковій літературі всі проблеми міжгалузевої диференціації та регулювання заробітної плати пояснювалися як недоліки ринкового регулювання.

Значний інтерес для історичного дослідження доби НЕПу мають монографії С. Кульчицького, видані у 1990-х рр.²⁷ Зокрема в монографії «Комунізм в Україні: Перше десятиріччя (1919–1928)», автор, використавши не доступні раніш архівні джерела, докорінно переглянув традиційні уявлення радянської історіографії, які базувалися на сталінській концепції історичного процесу, що залишалася офіційною аж до серпня 1991 р.

Нові принципи вивчення проблеми представлені в наступних колективних працях: В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького; В. Рутгайзера, С. Шпилько²⁸. Зокрема, в роботі В. Рутгайзера, С. Шпилько, на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду розглядається широке коло проблем, пов'язаних з методологією та методикою розрахунків індексу вартості життя, та використання цього важливого соціального стандарту для розрахунків реальних прибутків трудящих.

Питанням соціально-економічного розвитку України, державного управління торгівлею і промисловістю та соціального забезпечення в роки НЕПу присвячені праці наступних авторів: В. Бондаренко, О. Бут, О. Доценко, О. Сушко, В. Шарпатий²⁹.

---

²⁶ Ставницький А.В., Шехет И.Н. Невостребованный опыт: регулирование заработной платы в годы НЭПа / А.В. Ставницький, И.Н. Шехет // Вестник АН СССР. — 1991. — № 2. — С. 18–28.

²⁷ Кульчицький С.В. Комунізм на Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С.В. Кульчицький. — К.: Основи, 1996. — 396 с.; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький. — К.: Видав. дім «Альтернативи», 1999. — 335 с.; Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.). Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. — 201 с.

²⁸ Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький — К.: Либідь, 1991. — 344 с.; Рутгайзер В. Стоимость жизни и её измерение / Редакция В. Рутгайзера и С.П. Шпилько. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 173 с.

²⁹ Бондаренко В.І. Організація і управління промисловістю в роки нової економічної політики / В.І. Бондаренко, В.І. Борисов, В.І. Гринчуцький. — Луганськ; Г., 1995. — 59 с.; Бут О.М. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-і роки ХХ ст.: від нових джерел до нового осмислення / О.М. Бут, П.В. Добров, О.М. Бут (ред.). — 2 вид., випр. і доп. — Донецьк: Укр НТЕК, 2001. — 315 ст.: 1 л.; Бут О.М. Проблеми управління промисловістю. На матеріалах парторганізацій України. 1921–1941 рр./ О.М. Бут. — К.: Либідь, 1990. — 228 с.; Доценко О.Г. Соціально-економічний і політичний розвиток України в 20–80-х роках ХХ ст.: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / О.Г. Доценко. — К.: Правові джерела, 2002. — 223 с.; Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928): Історико-теоретичний аспект / О.О. Сушко. — К.: Преса України, 2003. — 252 с.: табл.; Сушко О.О. Формування системи приватної торгівлі в Україні 1920-х років / О.О. Сушко

Для висвітлення досліджуваної нами проблеми матеріального становища робітників промисловості України значний інтерес представляють монографічні роботи В.В. Лантуха, які присвячені аналізу торгівлі та проблемам інфраструктури ринку³⁰

У 2003 р. була опублікована «Політична історія України ХХ століття» у 6-ти томах під редакцією І. Кураса³¹. Ця фундаментальна наукова робота була підготовлена науковцями Інституту історії України (С. Кульчицький, В. Греченко, Ю. Шаповал, Л. Гриневич, С. Кокін, О. Мовчан), які започаткували нову концепцію бачення соціально-економічних процесів доби НЕПу, що докорінно відрізнялась від сталінської.

У колективній роботі В. Колесника, В. Коцура, Г. Коцура дається детальна історіографічна характеристика праць стосовно багатьох соціально-економічних і політичних аспектів НЕПу. В цьому контексті також можна навести монографію О. Пирога та дисертаційне дослідження Г. Коцура³².

Проблема рівня життя робітників досліджувалась в дисертації О. Трубенюк³³. На жаль, з цього дослідження випав аналіз основних параметрів рівня життя, а хронологічні межі праці охоплюють лише другу половину 1920-х рр.

У низці статей П. Ямпольця здійснено аналіз наступних основних складових рівня життя трудящих: номінальна та реальна заробітна плата, роздрібні ціни приватного ринку, бюджетні ресурси, прожитковий мінімум, якість та раціон харчування³⁴.

// Пам'ять століть. — 2003. — № 5. — С. 120–130; *Шарпатий В.Г.* Соціальне забезпечення в УРСР(20–30-ті роки ХХ ст.). / В.Г. Шарпатий. — К.: Наукова думка, 2006. — 268 с.

³⁰ *Лантух В.В.* Місце приватної торгівлі в сімейному бюджеті населення України в роки НЕПу / В.В. Лантух // Вісник Харків. держ. акад. культури. Зб. наук. пр. — Х., 2002. — Вип. 9. — С. 33–39; *Лантух В.В.* Становление и развитие торговли на Украине в 1921–1932 гг. / В.В. Лантух. — Х.: Основа, 1992. — 190 с.

³¹ Політична історія України ХХ століття. В 6 т. — К.: Генеза, 2003. — Т. 3. — 448 с.

³² *Колесник В.Ф.* Історіографія нової економічної політики в Українській СРР / В.Ф. Колесник, В.Л. Коцур, Г.Г. Коцур. — К.: Хрещатик, 2002. — 176 с; *Коцур Г.Г.* Нова економічна політика в Україні: Історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 / Г.Г. Коцур. — Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2001. — 18 с.; *Пиріг О.А.* НЕП: більшовицька політика імпровізації / О.А. Пиріг / Київський національний торгово-економічний ун-т. — К., 2001. — 274 с.

³³ *Трубенюк О.М.* Матеріально-економічне становище та умови праці робітників України (друга половина 1920-х- початок 1930-х рр.): автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Трубенюк — К., 2001. — 18 с.

³⁴ *Ямпольць П.В., Калініченко В.В.* Бюджетні обстеження 20-х років 20-го століття як джерело до вивчення матеріального становища міського населення УСРР / П.В. Ямпольць, В.В. Калініченко // Вісник Харківського державного університету № 396. Історія. вип. 29 — Х., 1997. — С. 139–144; *Ямпольць П.В.* Роздрібні ціни приватного ринку України в роки НЕПу / П.В. Ямпольць // Сіверянський літопис. — Чернігів, 2007. — № 5. — С. 187–193; *Ямпольць П.В.* Застосування бюджетного індексу для розрахунків вартості життя міського населення України в період НЕПу / П.В. Ямпольць //

Останнім часом активізувався інтерес істориків до проблеми повсякденності трудящих мас 1920-х рр. (в тому числі і матеріального становища). Зокрема, цей факт підтверджує стаття О. Коляструк та О. Коляструк, де здійснено історіографічний аналіз сучасних досліджень науковців присвячених означеній темі³⁵. В цьому зв'язку вдалою спробою узагальнити попередні наукові напрацювання стосовно різних аспектів проблеми повсякденності за часів НЕПу стали: колективна робота «Нариси повсякденного життя Радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.)», монографія О. Мовчан та дисертаційне дослідження П. Ямпольця³⁶.

Таким чином, історіографічний аналіз проблеми переконливо свідчить, що питання добробуту трудящих 1920-х рр. привертало і продовжують привертати увагу дослідників. Водночас процеси, пов'язані з матеріальним становищем окремих категорій міського населення в роки НЕПу, не стали предметом спеціального дослідження. Багато аспектів проблеми залишилися поза увагою науковців або висвітлювалися суб'єктивно і навіть тенденційно.

Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. — Випуск 5. — К., 2008. — С. 133–138; *Ямпольць П.В.* Реальна заробітна плата промислових робітників України в роки НЕПу / П.В. Ямпольць // *Культура народів Причорномор'я*. — Симферополь, 2008. — № 129. — С. 132–136; *Ямпольць П.В.* Рівень та склад харчування робітників державної промисловості України в період НЕПу: історичні аспекти проблеми / П.В. Ямпольць // *Сіверянський літопис*. — Чернігів, 2010. — № 1. — С. 87–93; *Ямпольць П.В.* Стандарти рівня життя міського населення УСРР доби НЕПу: історико-статистичний аналіз / П.В. Ямпольць // *Українознавство*. — Київ, 2012. — № 1(42). — С. 55–61; *Ямпольць П.В.* Система оплати праці міського населення України на початку 1920 рр. / П.В. Ямпольць // *Сіверянський літопис*. — Чернігів, 2012. — № 1–2 (103–104). — С. 134–143; Бюджети міського населення України в період НЕПу / П.В. Ямпольць // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей / Відп. ред. В.М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2012. — Вип. 17. — С. 251–263.

³⁵ *Коляструк О., Коляструк О.* Проблематика історії повсякденності в сучасній українській історіографії // *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.* / [Упор. Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 23–33.

³⁶ *Мовчан О.М.* Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2011. — 312 с.; *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія* / Відп. ред. С.В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. — [Кн. 1], ч. 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 445 с.; *Ямпольць П.В.* Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Ямпольць Павло Віталійович. — К., 2009. — 251 с.